

نومعتزله واختلاف أنها با قدماء

على اكبر عبد الاحدى مقدم

مركز بين المللى
ترجمه و نشر المصطفى ﷺ

با پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی و در عصر جهانی شدن ارتباطات، پرسش‌ها و چالش‌های نوینی در حوزه علوم انسانی فراروی اندیشمندان مسلمان قرار گرفت که همه به نوعی برخاسته از مسئولیت دشوار حکومت در این عصر است؛ دورانی که پای‌بندی به دین و سنت در مدیریت همه‌جانبه کشورها بسیار چالش‌برانگیز می‌نماید. از این رو مطالعات و پژوهش‌های به‌روز، جامع، منسجم و کاربردی در حوزه دین، بر اساس معیارهای معتبر جهانی و عمق و اصالت اندیشه‌های ناب، بایسته و ضروری است و جلوگیری از انحرافات فکری و تربیتی پژوهندگان حوزه دین، مهم و مورد عنایت تمامی بنیان‌گذاران این شجره طیّبه، به‌ویژه معمار بزرگ انقلاب اسلامی، امام خمینی علیه‌السلام و مقام معظم رهبری علیه‌السلام می‌باشد.

«جامعة المصطفیٰ علیه‌السلام العالمية» برای تحقق این رسالت خطیر و در مسیر نشر معارف ناب محمدی علیه‌السلام «مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفیٰ علیه‌السلام» را تأسیس کرده است.

در پایان لازم می‌دانیم تلاش همه عزیزانی را که در نشر این کتاب سهمی داشته‌اند، سپاس گزارده، ارباب فضل و معرفت را به یاری بخوانیم تا ما را از دیدگاه‌های سازنده خویش بهره‌مند سازند.

مرکز بین‌المللی

ترجمه و نشر المصطفیٰ علیه‌السلام

پیش‌گفتار

اثر حاضر با عنوان «نومعتزله و اختلاف آن‌ها با قدماء» در صدد ارائه تصویری روشن از جریان نومعتزله در جهان اسلام و نسبت آن‌ها با معتزله قدیم است. این پژوهش، ضمن بررسی تاریخ معتزله و بسترهای شکل‌گیری اندیشه اعتزال و عوامل مؤثر بر حیات فکری معتزله کلاسیک و بازخوانی افکار مهم ایشان؛ شرایط سیاسی، اجتماعی جهان اسلام (اهل سنت) را در ابتدای قرن نوزدهم میلادی مورد بررسی قرار داده و اندیشه‌های متفکران معاصر اهل سنت و نیز افکار اصلاح‌طلبانی که کلید حل مشکلات مسلمانان را اصلاحات دینی می‌دانند، را از نظر گذرانده تا دریابد که آیا تفکرات این گروه از روشنفکران و متفکران اهل سنت، خاستگاهی اعتزالی دارند یا خیر؟ و اگر این تفکرات خاستگاه اعتزالی دارند، تأثیرپذیری این افکار و اندیشه‌ها از آموزه‌های اعتزالی به چه میزان است؟ و در نهایت به این سوال پاسخ دهد که آیا می‌توان گروهی از روشنفکران اهل سنت را یافت که بتوان عنوان نومعتزلیان معاصر را بر آن‌ها اطلاق نمود؟ علاوه بر آن، نقد و بررسی افکار و اندیشه‌های افرادی چون شیخ محمد عبده، فضل‌الرحمان، محمد عابد الجابری، امین الخولی، نصر حامد ابوزید، محمد ارکون، حسن حنفی و دیگر اندیشمندان و متفکران معاصر اهل سنت که در تلاش هستند تا گرایش‌های عقلی و نگاه تاویلی به قرآن و نقد سنت‌های مخالف عقل و نیز اعتقاد به اختیار انسان کاملاً با رویکرد اصلی معتزله همسو و همخوان نمایند، از دیگر تلاش‌های صورت گرفته در این تحقیق است.

فرصت را مغتنم شمرده، از پژوهشگر ارجمند حضرت حجت الاسلام

والمسلمین آقای علی اکبر عبدالاحدی مقدم که در تدوین و به سامان رسیدن این اثر تلاش شایسته‌ای داشتند، تشکر و قدرانی می‌شود. و نیز از بذل و عنایت ریاست محترم پژوهشگاه و معاون محترم پژوهش و ارزیاب علمی اثر جناب آقای دکتر رحیم دهقان و کارشناس محترم پژوهش و دفتر پژوهش‌شکده و دیگر عزیزانی که در به ثمر رسیدن این اثر سهیم بودند، کمال تقدیر و تشکر را داشته، از خداوند منان توفیق روز افزونشان را خواستاریم.

پژوهش‌شکده علوم اسلامی

پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی ﷺ

فهرست

۱۳	مقدمه
۱۴	ضرورت تحقیق
۱۷	فرضیه تحقیق
۱۸	دامنه تحقیق
۱۸	پیشینه تحقیق
۲۰	دشواری ها
۲۳	۱. تاریخچه معتزله
۲۳	پیدایش و شکل‌گیری معتزله
۲۷	اصول عقیدتی معتزله
۲۸	اصول خمس
۳۱	روش‌شناسی کلام معتزلی
۳۵	عقل‌گرایی در معتزله
۳۸	دین در نگاه معتزله
۴۰	معتزله و رأی در تفسیر
۴۱	ویژگی‌های تفسیری معتزله
۴۱	۱. عقل‌گرایی افراطی
۴۲	۲. گرایش به مجاز و استعاره
۴۳	۳. توجه به مباحث لغوی
۴۴	۴. استناد به قرائات شاذ
۴۴	حدیث در دیدگاه معتزله
۴۴	۱. نقد حدیث از دیدگاه معتزله
۴۵	۲. معیارهای نقد حدیث از دیدگاه معتزله
۴۵	الف) مطابقت احادیث با متن قرآن
۴۷	ب) مطابقت احادیث با عقل

- ج) مطابقت احادیث با اجماع..... ۵۱
- د) نقد حدیث با قیاس..... ۵۲
- ه) ادعای تناقض در احادیث..... ۵۳
- و) سند حدیث..... ۵۴
- صاحب نظران و چهره‌های شاخص مکتب معتزله..... ۵۵
۱. واصل بن عطا..... ۵۵
۲. ابوهدیل علاف..... ۵۶
۳. ابراهیم نظام..... ۵۷
۴. ابوعلی جبایی..... ۵۷
۵. قاضی عبدالجبار..... ۵۸
- انشعابات فرقه‌ای معتزله..... ۵۹
- نقش معتزله در تفکر اسلامی..... ۶۱
- تلاش معتزله در انتشار عقاید اسلامی..... ۶۶
- خدمات معتزله جهت تقویت تفکر اسلامی..... ۶۶
- علل ضعف و انحطاط معتزله..... ۶۷
- واقعه محنت..... ۶۷
- حمایت عباسیان از معتزله..... ۶۸
- اتهام معتزله به فقها و محدثان و مخالفت فقها و محدثان با معتزله..... ۶۹
- محافظه‌کاری رهبران معتزله..... ۶۹
- مجادلات و اختلافات با شیعه..... ۷۰
- تشعبات و درگیری‌های داخلی معتزله..... ۷۱
- تأثیرپذیری معتزله از بیگانگان..... ۷۱
- به قدرت رسیدن جناح عرب‌گرای عباسی..... ۷۱
- افراط در عقل‌گرایی..... ۷۲
- ظهور ابوالحسن اشعری..... ۷۲
۲. عوامل و زمینه‌های شکل‌گیری اعتزال نوین..... ۷۳
- عوامل تأثیرگذار بر شکل‌گیری تفکر اعتزالی..... ۷۳
۱. عوامل داخلی..... ۷۴
- الف) اختلافات میان مسلمانان..... ۷۴
- ب) تعصب و قومیت عربی..... ۷۶
- ج) طرح مباحث مشکل اعتقادی..... ۷۶
- د) آیات متشابه قرآن..... ۷۶

- ه) جلوگیری از تدوین و نشر حدیث نبوی ۷۷
- و) کنجکاوی‌ها و پرسشگری‌های افراد ۷۷
- ز) اختلاف سطح استعداد‌های افراد در فهم مطالب ۷۷
۲. عوامل خارجی ۷۷
- الف) جنبش ترجمه ۷۷
- یکم: جنبش ترجمه در عصر امویان ۷۸
- دوم: جنبش ترجمه در عصر عباسیان ۷۸
- ب) تأثیر دیگر فرهنگ‌ها و ادیان و جلوه‌های تأثیرگذاری آن‌ها ۷۹
- یکم: ایرانیان ۷۹
- دوم: یهودیت ۷۹
- سوم: مسیحیت ۸۰
- چهارم: فرهنگ هندی ۸۱
- پنجم: فرهنگ یونانی ۸۲
- عوامل تأثیر گذار بر شکل‌گیری تفکر اعتزالی نوین ۸۳
۱. حمله فرانسه به مصر (۱۷۹۸-۱۸۰۱) ۸۵
۲. اعزام دانشجو به کشورهای غربی ۸۶
۳. تغییرات در بعد فرهنگی به ویژه در بخش آموزش و پرورش دینی در کشورهای عربی - اسلامی ۸۶
۴. فرستادن گروه‌های تبشیری و فعالیت آن‌ها در کشورهای اسلامی ۸۹
۵. صنعت چاپ ۸۹
۶. روزنامه ۸۹
۷. ترجمه ۹۰
۸. جمعیت‌های علمی ۹۰
۹. شرق‌شناسی ۹۱
- مقایسه عوامل شکل‌گیری معتزله قدیم و معتزله جدید ۹۱
۳. اعتزال نوین؛ سیر تحول و واکنش‌ها ۹۵
- مفهوم اعتزال نوین ۹۵
- آغاز تحقیقات درباره معتزله ۹۶
- اعتزال نوین در جهان عرب ۹۹
- اعتزال نوین در شبه‌قاره هند ۱۰۲
- نومعتزله از دیدگاه مخالفانشان ۱۰۸
۱. کتاب «المعتزله بین القديم والحديث» ۱۱۱

۲. کتاب «العصريون معتزلة اليوم» ۱۱۷
۳. کتاب «موسوعة الرد على المذاهب الفكرية المعاصرة» ۱۲۲
۴. کتاب «الاتجاهات العقلانية الحديثة» ۱۲۶
۵. دروس «شيخ سلمان العودة» ۱۴۸
۶. دروس «شيخ صالح بن حميد» ۱۴۹
- يك استفتاء و يك فتوا ۱۵۲
- انكار اعتزال نوين ۱۵۴
۴. معتزليان نوين؛ چهره‌ها و دیدگاه‌ها ۱۵۹
- محمد عبده ۱۵۹
۱. از انقلابی‌گری تا تجددگرایی ۱۶۴
۲. تلاش كفار در شكل‌گیری تجددگرایی و ساختن آن ۱۶۵
۳. تجددگرایی چگونه ساخته شد ۱۷۰
- فضل الرحمان ۱۷۵
- تأثير فضل الرحمان بر پست مدرنیست‌های پس از وی ۱۷۸
- محمد عابد الجابری ۱۷۹
- نصر حامد ابوزید ۱۸۵
- محمد ارکون ۱۸۷
- تاریخ خردگرایی در نظرگاه ارکون ۱۹۰
- حسن حنفی ۱۹۲
- آثار و تألیفات حنفی ۱۹۳
- طه حسین ۱۹۷
- امین الخولی ۲۰۰
- محمد احمد خلف الله ۲۰۲
- احمد امین ۲۰۳
۵. اختلافات نومعتزله و معتزله قدیم ۲۰۷
- نسبت عقل و دین ۲۱۳
- تفاوت‌های عقل معتزلی با عقل نومعتزلی ۲۱۸
۱. تمایز در اصلاح‌طلبی ۲۲۰
۲. تمایز در علم‌گرایی ۲۲۱
۳. تمایز در محیط رشد و نمو ۲۲۱
۴. تمایز در تطابق شریعت با زندگی روزمره ۲۲۲
۵. تمایز در علم‌گرایی در تفسیر قرآن ۲۲۲

۲۲۳	۶. تمایز در استفاده از میراث
۲۲۴	الف) ماهیت میراث اسلامی
۲۲۵	ب) ویژگی‌های میراث
۲۲۵	یکم: میراث موضوعی ملی و بومی (التراث قضية وطنية)
۲۲۷	دوم: میراث ملازم تجدد (التجديد والمعاصرة)
۲۲۸	سوم: میراث مادی و صوری
۲۲۸	چهارم: میراث سلطه و میراث ستیز (میراث السلطه و میراث المعارضه)
۲۳۰	پنجم: میراث یک بعدی (احادية التراث)
۲۳۱	ششم: میراث وارونه (التراث المقلوبة)
۲۳۳	هفتم: دوانگاری میراث (ازواجية الفكر الاسلامی)
۲۳۳	اهداف و ضرورت‌های بازسازی میراث در نگاه حنفی
۲۳۴	روش‌های تجدد در میراث اسلامی از نظر حنفی
۲۳۴	۱. بازسازی زبانی
۲۳۶	الف) نارسایی‌های زبان میراث
۲۳۸	ب) ویژگی‌های زبان جدید
۲۳۹	۲. بازسازی مفهومی (کشف عرصه‌های پنهان و جدید از میراث گذشته)
۲۴۰	۳. تغییر محیط فرهنگی
۲۴۲	نتیجه‌گیری
۲۵۱	کتابنامه
۲۵۹	پیوست‌ها

